
“Rezistență”, “Gulag”, “Holocaust” și construirea memoriei democratice după 1989

Includerea celor trei concepte, “Rezistență”, “Gulag”, “Holocaust” într-o singură structură are nevoie de explicații preliminare, pentru a evita eventualele confuzii, clarificând în același timp și obiectul cercetării noastre. În acest studiu nu ne propunem să studiem cele trei concepte dintr-o perspectivă istorică, a evenimentelor care pot fi circumscrise acestora, nici să facem comparații valorice în legătură cu acestea, ci dorim să analizăm modul în care au fost ele prezente în viața publică din România post-comunistă. În opinia noastră, cele trei concepte pot fi utilizate pentru a descrie și evalua procesele societale prin care a avut loc transformarea mentalului colectiv românesc, de la unul puternic influențat de totalitarism la unul cu valențe preponderent democratice¹. Avansăm următoarele ipoteze pentru a explica aceste procese: i) discursul despre “Rezistență”, “Gulag”, “Holocaust” a reprezentat o componentă a procesului de democratizare a societății românești. Forma acestui discurs a fost influențată de factori endogeni și exogeni; ii) termeni precum “Rezistență”, “Gulag”, “Holocaust”, “Lustrație” ș.a. au făcut parte integrantă din competiția pentru puterea politică din România. Cazul românesc nu

este singular, modelul său general putând fi regăsit în toată lumea post-comunistă.

Plecând de la aceste observații preliminare, și pentru a ne atinge obiectivul de cercetare, am conceput acest studiu pe următoarele dimensiuni: i) definirea conceptului de “memorie democratică”; ii) identificarea unor teze privind realizarea unei memorii democratice în societatea românească; iii) prezentarea sintetică a modului în care s-a încercat construirea memoriei democratice în România, în lumina celor trei concepte-cheie; iv) concluzii.

I. Definirea memoriei democratice

În cercetările psihologice și socio-psihologice există o lungă dezbateră asupra naturii reconstructive sau reflexive a memoriei. Perspectiva reconstructivă este acum dominantă, cercetătorii adoptând punctul de vedere potrivit căruia toate procesele de memorie sunt reconstructive, dar acest lucru înseamnă că recolectarea amintirilor poate include și detalii ale experiențelor originale².

Conceptul de “memorie colectivă” are sensul unei memorii a principalelor

evenimente, ceremonii și ritualuri împărtășite de o comunitate de pe un anumit teritoriu. În literatura de specialitate se fac distincții între memoria colectivă și cea individuală. Există numeroase greutăți în proiectarea proceselor specifice memoriei individuale asupra celei colective. Studiile asupra memoriei individuale sunt rezultatul cercetărilor psihologice și asupra creierului. Modelele psihologiei sociale asupra stereotipurilor de grup sunt mai relevante pentru “cunoașterea colectivă” De aceea, conceptul corect ar fi “cunoașterea colectivă”, iar nu “memoria colectivă”. Totuși, voi folosi în continuare conceptul de “memorie colectivă”, pentru că are deja o consacrare în literatura de specialitate, admitând ca întemeiate observațiile psihologilor.

Memoria colectivă își construiește semnificațiile sale asupra trecutului prin comemorări, monumente, memoriale, locuri istorice, embleme, cărți și alte *lieux de memoire*, după formula lui Pierre Nora.

Discursul public este unul dintre instrumentele prin care memoria colectivă se încearcă a fi modelată³. Memoria reprezintă, fără îndoială, o puternică formă de manifestare a identităților. Jean-Charles Szurek remarca faptul că, “cu cât memoria se apropie de identitățile conflictuale, mai ales dacă sunt modelate de discursuri istorice opuse, cu atât polisemia ei crește, trimitând când la un discurs identitar, când la o interpretare istorică ori la un discurs politic”⁴. Cercetătorul francez citat mai sus definește memoria democratică drept cea care ar ști să afle motivele ocultărilor istorice și le-ar ști lămuri. O memorie democratică “nu trebuie nici să înșele asupra doliului (să esențializeze crimele, să ia crimele drept o esență interșanjabilă), nici să se lase copleșită de căutările identitare (trecutul traumatizant acordă sens viitorului meu), nici să se preteze la intrigi politice (să utilizeze trecutul ca instrument politic). Ea

trebuie să cunoască și să înțeleagă tragedia tuturor celorlalți”⁵.

Momentele reevaluării memoriei

După fiecare mare experiență istorică societățile sunt nevoite să realizeze ample evaluări și reevaluări ale trecutului. Situația este prezentă atât în lumea occidentală cât și în alte spații culturale. Pentru a ne referi doar la secolul XX, după sfârșitul celor două războaie mondiale s-a produs o amplă reevaluare a responsabilităților și vinovățiilor, iar răspunsul a fost căutat prin scrutarea trecutului recent. Una dintre cele mai energetice și emoționale reflecții s-a produs în legătură cu Holocaustul: cum a putut fi posibil așa ceva? Iar răspunsul la această întrebare poate fi considerat incomplet chiar și după șase decenii de la tragicele evenimente.

După căderea comunismului a urmat o nouă criză în relația dintre conștiința colectivă și memoria istorică. În momente de acest tip apar interogații în legătură cu rolul istoriei. Un punct de vedere este acela sintetizat în dictonul “Cine nu își cunoaște trecutul este condamnat să-l repete!”. Există însă și un punct de vedere opus, aparținându-i lui Claus Offe: “Cine își amintește de istorie este condamnat să o repete!”⁶. Implicația strategică a acestei formule fiind aceea că uneori uitarea este preferabilă.

Concluzia cu relevanță teoretică este aceea că, după fiecare “sfârșit de epocă” societățile trebuie să facă față unei reinterpretări sau chiar reinventări a trecutului.

II. Teze privind memoria democratică

Teza nr. 1: *“Existența unui spațiu al dezbaterii publice este o precondiție a construirii unei memorii democratice”*. Dacă există doar o versiune oficială asupra trecutului, memoria colectivă va dobândi un caracter duplicitar, ca urmare a acumulării frustrărilor. De exemplu, regimul lui Franco nu a recunoscut niciodată oficial represiunea împotriva oponentilor⁷. În legătură cu represiunea adversarilor regimul Franco a menținut tăcerea cu forța vreme de 40 de ani. Cu toate acestea, după instaurarea democrației în Spania, regimul Franco a putut fi judecat datorită prezervării unor spații ale rezistenței, care au păstrat memoria traumatică. Ulterior, aceste spații ale rezistenței au devenit locuri ale memoriei, prin construirea unor memoriale (de exemplu, *Pozos de Caude Memorial*, dedicat celor care au murit în război în anii '30).

Teza nr. 2: *“Trecutul traumatic (războaie, genocid, atrocități) este întotdeauna conflictual”*. Un exemplu este cel privind național-socialismul german, sugestiv fiind disputa dintre istoricii Saul Friedländer și Martin Broszat⁸. Broszat afirma că o condamnare moralistă generală a național-socialismului împiedică înțelegerea autentică a istoriei. Doar atunci când național-socialismul devine “autentic” el poate fi integrat în istoria germanilor și va deveni o experiență istorică pe care germanii o vor putea include în înțelegerea lor, în identitatea lor istorică. Dimpotrivă, Friedländer a criticat “istoricizarea” național-socialismului, considerând că acesta este o stratagemă pentru a “normaliza” un regim criminal, care nu poate fi acceptat și acceptabil pentru istoria umanității. În mod similar, problemă se pune pentru analiza sau judecarea comunismului: a fost comunismul un sistem care a produs doar crime sau este o formă de experiență istorică având

trăsături distinctive, și bune și rele. Ce alegem/ce selectăm pentru a face cunoscut persoanelor care nu au trăit acea perioadă, dar și acelor cetățeni care nu-și cunosc propria istorie, deși au fost contemporani cu ea?

Teza nr. 3: *“Natura traumatică a trecutului poate determina crize ale memoriei”*. La nivelul conștiinței individului Asociația Americană de Psihiatrie a identificat o listă de simptome ale memoriei traumatizate: coșmaruri, insomnii, stres, anxietate, scăderea apetitului sexual etc. La nivelul colectivităților memoria traumatică se manifestă prin alte patologii: “uitarea colectivă”, ideologizarea, mitologizarea, apatia în privința activismului social etc.

Crizele memoriei, cu diagnosticul de prea multă sau prea puțină istorie, nu sunt cauzate prin natura general umană ci istoric, prin ceea ce se consideră a fi memorie, o constelație de discursuri și practici în care memoria are anumite funcții. Altfel spus, crizele memoriei nu țin de sfera biologicului ci de cea a culturalului, a istoriei.

Teza nr. 4: *“Patologiile crizelor memoriei creează pseudo-democrație”*. Cele mai importante forme patologice ale memoriei colectivităților sunt *ideologizarea* și *mitologizarea*. Ideologizarea, este procesul prin care cetățenii nu operează cu fapte, ci doar cu noțiuni despre acele fapte. Mitologizarea existenței determină crearea unor false concepții despre realitate.

Leszek Kolakowski nota faptul că “În mod previzibil, toate națiunile care încearcă acum să construiască ceva nou pe molozul lăsat de comunism sunt în căutarea binecuvântatei lor inocențe. Oamenii vor să se prezinte ca eroi ai rezistenței; ei vor să apară ca fiind revoltați și puri, vigilenți față de adevărații vinovați comuniști. Poți avea uneori impresia că, de-a lungul deceniilor de comunism, populația a fost formată dintr-o mână de trădători mizerabili și dintr-o masă

de rebeli demni de admirație. Istoria reală a fost foarte diferită.”⁹ Sintetizat, acesta este “mitul nefericirii colective”, potrivit căruia întreaga societate a fost împotriva regimului comunist. Acest mit este interconectat cu cel “al rezistenței întregii națiuni”, pe care este construit conceptul “rezistenței pasive” (nu pașnice!), al “rezistenței prin cultură” etc. Tot în sfera mitului se înscrie și teza “absenței oricărei rezistențe”, care este la fel de falsă ca și conceptul “nefericirii colective”.

Pentru a ne referi doar la comunismul românesc, putem identifica, la o analiză sumară, două mari tipuri de discursuri despre acesta.

O primă categorie discursivă este aceea dominată de emotivitatea post-totalitară. Comunismul este considerat, potrivit acestui tip de discurs, un produs “străin de neam și țară”, în fața căruia națiunea în întregime ei a adoptat o atitudine de “rezistență”. În logica internă a acestui discurs sunt accentuate doar momentele de la instaurarea regimului comunist, fiind ocoltat procesul de românizare etnică a partidului comunist și a organelor sale de represiune. Ascunderea responsabilității etnice românești față de comunism, și chiar o aderență a unor categorii sociale la beneficiile sociale aduse, este rodul simbiozei dintre naționalism și anticomunism.

A doua mare categorie discursivă despre trecutul totalitar este cea orientată mai mult spre cunoaștere decât spre Judecata Istoriei. Obiectivul acestui discurs provenind, cu predilecție, din zona cercetării fără evidente angajamente politice, este, în primul rând, *de a cunoaște pentru ști, nu de a cunoaște pentru a condamna sau victimiza*. Este reflexiv, deschis pentru a înțelege mai degrabă o epocă, și a o prezenta contemporanilor, decât de a o supune unei condamnări publice fără o dreaptă judecată.

Cele două tipuri de discursuri, cel

ideologizat și cel profesional, sunt paradoxale în raport cu publicul receptor. Mesajul radical anticomunist este cel mai adecvat, în formă, pentru a avea o mare forță de atracție socială. Conținutul său nediferențiat, adesea violent, îi reduce sfera de empatie, rămânând a fi, doar, un discurs al unor elite care doresc să utilizeze trecutul în bătăliile politice ale prezentului și viitorului. Mesajul nuanțat al discursului profesionist despre trecutul comunist îl face susceptibil de a putea fi împărtășit de categorii sociale mai largi, pentru că nu este preocupat în primul rând să condamne, ci să înțeleagă. Forma lui sofisticată, bazată pe o structură argumentativă complexă îl transformă însă într-un discurs indisponibil pentru marele public. Marea provocare rămâne, așadar, construirea unui discurs suficient de simplu pentru a putea avea un impact social, dar și suficient de consensual pentru a putea fi acceptat. Este însă acest lucru posibil?

În mod aproape identic poate fi pusă problema și pentru discursul privind Holocaustul. Michael Shafir a pus în evidență tipurile de discursuri privind Holocaustul¹⁰ în Europa postcomunistă, însă subcategoriile identificate de autor (negarea integrală, negarea deflectivă, negarea selectivă) pot fi încadrate categoriei discursului ideologizant, chiar dacă aparține și unor istorici.

Teza nr. 5: “*Memoria democratică nu poate fi construită decât pe legitimitate și legalitate*”. O memorie democratică nu poate fi edificată prin abuz și producerea unor traume nelegitime și ilegale. Aici se înscrie problemă specifică statelor post-comuniste în care s-au realizat legi ale lustrației: cum poate fi împăcată necesitatea respectării drepturilor omului cu cea a responsabilității pentru existența regimurilor totalitare?

Teza nr. 6: “*Există o legătură directă între <locurile memoriei> și identi-*

tatea colectivă (națională). *Istoricii au un rol important în construirea unei noi memorii colective*". Ipoteza pe care se fundamentează această teză este aceea că interpretările individuale ale cetățenilor sunt influențate de referințele endogene (mass-media, familie, grup de prieteni) sau de existența unui spațiu public adecvat în care diferitele interpretări pot să existe (acceptarea discursurilor alternative). De aceea, construirea și relevarea unor locuri ale memoriei, așa cum sunt ele definite de P. Nora, este esențială pentru democratizarea unei societăți.

III. Democratizarea societății românești: problema trecutului

a) Condițiile inițiale

La începutul anului 1990 societatea românească se afla în fața unei provocări imense, care avea să se dovedească mai grea chiar decât transformarea instituțională sau economică: întâlnirea cu propria memorie, pentru a-și redefini identitatea într-un context istoric radical schimbat. Trei teme distincte se desprindeau din trecutul autoritar și totalitar al perioadei 1938-1989: i) politicile antisemite care au culminat cu implicarea în Holocaust; ii) binomul "rezistență/gulag", în legătură cu perioada comunistă; iii) victimele din revoluția din decembrie 1989, respectiv teza "loviturii de stat" sau a "revoluției confiscate". Aceste subiecte, aparent fără legătură unul cu altul, au constituit agenda în raport de care s-au construit identități politice și culturale, s-au creat clivaje active și astăzi în societatea românească.

Procesul de construire a unei memorii democratice are de înlăturat o mulțime de obstacole, până la momentul în care să putem vorbi de existența unei conștiințe democratice majoritare în societatea româ-

nească. Primul aspect care trebuie remarcat este absența informațiilor alternative despre Holocaust, deoarece în timpul regimului comunist subiectul era marginal, fiind analizat împreună cu fascismul, iar referințele la politica antisemită au devenit tot mai puține în perioada Ceaușescu¹¹. Istoriografia comunistă a admis exterminarea evreilor români, dar a considerat responsabile de aceste crime fie armata germană, fie autoritățile maghiare din nordul Transilvaniei¹². Astfel, înainte de a fi acceptată responsabilitatea privind Holocaustul, era nevoie de punerea la dispoziția publicului a unor informații semnificative de natură istorică despre această tragică experiență. Abia după depășirea etapei de informare se poate trece la construirea unei conștiințe publice sensibile față de suferința poporului evreu prin Holocaust.

Tema luptei anticomuniste, respectiv a Gulagului, avea un caracter de noutate absolută pentru majoritatea românilor care aveau până în 40 de ani la momentul 1989. Această situație de *nerevelare* a trecutului recent este explicabilă prin faptul că cenzura comunistă era atât de puternică, încât informațiile despre acțiunile anti-totalitare desfășurate în primii 15 ani de după instaurarea regimului comunist erau cunoscute doar de un număr relativ mic de persoane. Nici posturile de radio occidentale (*Radio Europa Liberă*, *Vocea Americii*, *Radio BBC*, *Deutsche Welle*) nu informau despre rezistența anticomunistă din perioada 1945-1960. Înainte de căderea regimului Ceaușescu, informațiile transmise de către mass-media internaționale se refereau, prin principal, la natura totalitară a sistemului, la cultul personalității, la excesele propagandistice etc. Prezentarea la *Radio Europa liberă* a cărții "Orizonturi roșii" a lui Ion Mihai Pacepa, începând cu ianuarie 1988¹³, a constituit un prilej pentru cunoașterea șocantă a dimensiunii represive a comunismului românesc. Memoria colectivă a

cetățeanului român în raport cu regimul comunist era construită, în mod fundamental, pe trecutul trăit sau împărtășit. Desigur, imaginea Securității era omniprezentă în România anilor '80, însă referințele la Gulag și Rezistență erau foarte puține, și pentru faptul că simpla pronunțare a acestora în spațiul public putea deveni un motiv de represiune.

În condițiile absenței informațiilor privind Holocaustul și Gulagul, cetățeanul român a fost aruncat după 1989 într-o avalanșă informațională, fiind bombardat cu informații contradictorii, conflictuale, devenind în acest fel o pradă ușoară pentru discursul manipulator. Dobândirea de către români a "anti-corpilor" împotriva manipularii a fost un proces dificil, care nu a fost facilitat nici de către sistemul educațional, nici de către mass-media.

În prezentarea sintetică a factorilor pe care s-au construit discursurile despre Holocaust și Gulag, pe lângă deficitul informațional inițial și slaba rezistență la manipulare, trebuie să mai facem referire la structura mentalului individual și colectiv, rezultat în urma experiențelor totalitare. Ca orice analiză *a posteriori*, înțelegerea psihologiei românilor de dinainte de experiențele autoritare și din timpul acestora întâmpină importante dificultăți¹⁴. Prin metodele cercetărilor sociologice cantitative de după 1989 avem rezultate¹⁵ pe care, prin metoda inferenței le putem atribui ca fiind moștenirea nefericită a totalitarismului. Dintre simptomele patologiei post-totalitare enumerăm aici tendința de a supra-învести cu încredere liderii salvatori, slabul exercițiu al spiritului critic, mândria de sine exacerbată (mai ales în sens etnic), conservatorismul față de schimbare, colectivismul vecin cu spiritul gregar, suspiciunea față *ceilalți*, nostalgia după adevărul unic¹⁶.

Al treilea element care trebuie luat în calcul este acela că în perioada post-comunistă memoria colectivă a devenit mult

mai scurtă. Ciclurile memorării și uitării sunt mult mai rapide decât într-o perioadă "an-istorică", așa cum părea a fi cea comunistă, în care controlul asupra informațiilor și filtrarea lor pentru a fi neconflictuale păreau a da sentimentul că timpul se scurge liniar, într-un nesfârșit cenușiu. Pe lângă accelerarea percepției trecerii timpului, o a doua transformare a societăților post-comuniste a reprezentat-o orientarea ei prezenteist-hedonistă. Influența mirajului consumerist de tip occidental a avut un rol decisiv în acest proces, oamenii dorind să trăiască mai intens și mai bine, să uite cât mai repede de trecut, pentru a-și canaliza energiile spre viitor. Ca atare, atenția subiectivă pe care cetățeanul post-comunist era dispus să o acorde propriului trecut este, inevitabil, redusă.

b) Lupta pentru modelarea trecutului comunist

În toate statele care au ieșit din comunism în anul 1989 au existat ample dezbateri referitoare la gestiunea moștenirii totalitare, a celor mai bune căi de a găsi responsabilitatea pentru crimele trecutului dar, simultan, de a reconcilia națiunile cu propria lor memorie traumatică. România a urmat și ea această regulă nescrisă, cu forme specifice de manifestare, determinate de faptul că a fost singurul stat în care schimbarea de sistem a fost sângeroasă.

Operațiunea de rescriere a istoriei personale și colective de după căderea regimului Ceaușescu s-a realizat într-un anumit context istoric și cu actori care aveau propria agendă în legătură cu prezentarea/ascunderea trecutului. Acest fapt nu reprezintă o noutate, la sfârșitul celui de al doilea război mondial națiunile învinse fiind supuse procesului celor 3D: demilitarizare, denazificare / defascizare, democratizare. Însă, spre deosebire de finalul ultimei conflagrații mondiale, după încheierea războ-

iului rece armatele puterilor învingătoare nu au ocupat teritoriul învinșilor, pentru a putea impune decomunizarea. Aceasta a fost rodul cvasi-exclusiv al factorilor interni, care era sprijiniți din exterior doar parțial. Astfel, realizarea decomunizării, ca formă a democratizării, a fost rezultanta unui proces eminent politic, în care au fost implicate forțe cu interese politice, fie că ele s-au numit “partide politice”, “organizații civice” sau mass-media. În acest fel, bătălia pentru memorie devenea, implicit, o parte a luptei pentru putere. Desigur, ar fi de discutat în ce măsură operațiunea de “îgienizare” a trecutului însemna, în același timp, și un proiect-alternativă pentru societate, dar nu insistăm asupra acestui aspect aici.

Conflictul din interiorul societăților post-comuniste în legătură cu trecutul imediat poate fi analizat din perspectiva temei “procesului comunismului”¹⁷. În istoria ideii de “proces al comunismului” în România primul eveniment important îl constituie data de 12 ianuarie 1990: într-o manifestație în fața Palatului Victoria din București (sediul Guvernului) s-a cerut interzicerea prin lege a Partidului Comunist, liderii P.C.R. să nu mai facă parte din organele de conducere ale administrației de stat dar și a Frontului Salvării Naționale, precum și judecarea publică a conducerii de partid anterioare înlăturării regimului Ceaușescu¹⁸. Deși sub presiunea manifestațiilor au fost acceptate de către Consiliul F.S.N. cererile adresate în 12 ianuarie (reintroducerea pedepsei cu moartea în urma unui referendum; scoaterea în afara legii a P.C.R.), singura decizie importantă rămasă validă din punct de vedere juridic după încheierea manifestației publice este “Decretul-lege privind trecerea în proprietatea statului a patrimoniului fostului Partid Comunist Român” (18 ianuarie 1990).

Următorul reper simbolic în istoria

de 17 ani a ideii de proces al comunismului este reprezentat de “Proclamația de la Timișoara” din 11 martie 1990. În aceasta, deși nu este exprimată explicit teza unui proces al comunismului, prin punctul al optulea se propunea interzicerea “pentru primele trei legislaturi consecutive a dreptului la candidatură, pe orice listă, al foștilor activiști comuniști și al foștilor ofițeri de Securitate.” Textul adoptat în primul oraș al revoluției din 1989 face trecerea de la ideea unui proces general al comuniștilor, exprimată în ianuarie 1990, spre tema lustrației, adică a interzicerii unor drepturi civile pentru o categorie de cetățeni ai României. În anii care au urmat, până acum, cea mai severă formă de “proces al comunismului” s-a redus la ideea unei legi a lustrației, care să “îgienizeze” viața politică¹⁹.

Primul proiect privind o lege a lustrației, conceput de George Șerban – inițiatorul “Proclamației de la Timișoara” -, a fost depus în Parlamentul României de abia în 27 mai 1999. Inițiativa nu a fost însă niciodată dezbătută în Comisia juridică și nici nu a ajuns vreodată în plenul Camerei. Avizul Consiliului Legislativ a venit la șapte luni după înregistrarea proiectului și conținea numeroase obiecții. Guvernul Mugur Isărescu nu a transmis un punct de vedere. La 1 februarie 2001, deputații P.S.D., care dețineau o majoritate confortabilă, au clasat proiectul conform art. 60, alin. 5 din Constituție.

După 2004 tema lustrației a fost reluată, fiind realizate mai multe inițiative legislative, intrând în circuitul parlamentar propunerea P.N.L. și “legea antinomenclatură” a Partidului Inițiativa Națională²⁰. Proiectele nu au fost însă adoptate înainte de condamnarea oficială a regimului comunist în 18 decembrie 2006.

În plus față de aceste proiecte de lege au existat însă și inițiative de condamnare a regimului comunist de către autori-

tățile statutului român. Primul demers este cel al Guvernului Petre Roman, la 27 decembrie 1990 fiind publicată o scrisoare a ministrului Justiției Victor Babiuc, în numele primului-ministru, prin care se cerea identificarea celor care au folosit abuziv sau criminal puterea înainte de 1989²¹.

După alegerea lui Emil Constantinescu în funcția de Președinte al României, acesta, într-un mesaj cu prilejul inaugurării oficiale a Memorialului Sighet (20 iunie 1997), “cerea iertare în numele statului român” victimelor regimului comunist. Cu același prilej, Emil Constantinescu transmitea un mesaj Parlamentului prin care solicita inițierea unei legi “prin care toate condamnările politice, care din 1948 până în 1989, au servit drept pretext pentru reprimarea rezistenței anticomuniste, să fie amnistiate, anulate în substanța și în consecințele lor.”²²

În perioada 2005-2006 acțiunile pentru realizarea unui proces al comunismului s-au intensificat, context în care a avut loc modificarea Legii C.N.S.A.S., înființarea Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului în România precum și crearea Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Prezentarea publică a “Raportului Tismăneanu” în 18 decembrie 2006 reprezintă unul dintre momentele cele mai vizibile din această istorie conflictuală a României.

Un rol important în rescrierea istoriei recente a României, ca parte a construcției memoriei democratice, l-au avut și instituțiile pe care le putem denumi “furnizoare de memorie și discurs istoriografic”. Analiza genezei instituțiilor și comisiilor de exorcizare a trecutului comunist din România scoate în evidență câteva trăsături importante. În primul rând, putem identifica trei etape în înființarea acestora: cele de la începutul perioadei post-comuniste, din care fac parte Memorialul de la

Sighet și Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului (I.N.S.T.); din perioada de la sfârșitul anilor '90 (C.N.S.A.S., Institutul Român de Istorie Recentă, Institutul de Istorie Orală din Cluj); de după 2004 (C.N.S.A.S., în varianta 2006, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului, “Comisia Tismăneanu”, Institutul Revoluției Române (chiar dacă formal a fost înființat în anul 2004). Fiecare etapă explică, într-un anumit fel, specificitatea instituțiilor memoriei. Identificăm două mari grupe de instituții ale memoriei: cele cu funcție politică explicită, și cele cu profil preponderent academic. În această din urmă categorie includem I.N.S.T. și Institutul de Istorie Orală care, chiar dacă au la conducerea lor persoane care au fost implicate politic, orientarea lor este preponderent academică, având girul științific al Academiei Române, respectiv al Universității “Babeș-Bolyai”²³.

Din categoria instituțiilor memoriei cu rol politic explicit fac parte restul centrelor de cercetare, lucru evident și din subordonarea lor administrativă. *Memorialul* de la Sighet a reprezentat o instituție prin care Alianța Civică și partidele istorice doreau să realizeze o lustrare *sui-generis*, în condițiile în care în Parlament nu se putea impune o astfel de inițiativă. Proiectul inițial care a stat la baza Memorialului de la Sighet, o instituție a memoriei traumatizate care prin simpla ei existență să contribuie la damnarea elementelor totalitare din societate, părea a se împlini în C.N.S.A.S. A devenit însă destul de clar pentru toată lumea faptul că C.N.S.A.S. funcționa, mai degrabă, ca o instituție a “conspirării” poliției politice. I.R.I.R. se dorea a fi o instituție într-o altă paradigmă, încercând în acest fel să iasă dintr-un anumit modelul de interpretare a trecutului comunist, fiind un centru de cercetare sprijinit de intelectualitatea de dreapta desprinsă de radicalismul acti-

viștilor Alianței Civice. Proiectul a decăzut, odată cu încheierea finanțărilor externe.

O nouă ofensivă împotriva trecutului comunist a venit, după 2004, dinspre P.N.L., în contextul în care liberalii doreau să se poziționeze ca fiind singurul partid al dreptei românești, preluând și moștenirea radicalismului anticomunist de la P.N.Ț.C.D. și Alianța Civică. Astfel a luat naștere Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului, iar legea de organizare a C.N.S.A.S. a fost modificată prin Ordonanță a Guvernului, în sens maximalist. Prin susținerea foarte vocală a acestor acțiuni liberalii doreau să opereze o delimitare subtilă de P.D., convertit peste noapte, la dorința lui Traian Băsescu, din partid social-democrat în partid “popular”, P.N.L. transmițând în acest fel mesajul că este singurul reprezentant autentic al anticomunismului. Crearea Comisiei Tismăneanu trebuie interpretată ca o reacție la competiția lui Traian Băsescu cu P.N.L. și, în subsidiar, ca o metodă de a-și atrage sprijinul acelei părți din intelectualitate care a militat pentru “procesul comunismului”.

Cercetarea dinamicii genezei instituțiilor memoriei, indică, de asemenea, faptul că acestea au reprezentat, la origine, în majoritatea cazurilor, acțiuni prin care se dorea delimitarea simbolică față de adversarii catalogați a fi “neo-comuniști” (F.S.N., P.D.S.R., P.S.D.), față de competitorii “de dreapta” (P.D.) sau față de contestatarii ideii de “revoluție inocentă”. Multitudinea de instituții ale memoriei este un semn la normalității democratice a României, dar poate fi interpretată și ca un eșec al proiectului politic al lustrației²⁴. Iar diferențele de abordare și de funcții ale instituțiilor memoriei poate fi identificată și la nivelul discursurilor publice despre comunism.

În plan politic, discursul radical

despre trecutul totalitar a avut un rol important în crearea clivajului “anti-comuniști *versus* neo-comuniști”. Și în România, precum în restul Europei Centrale și de Est, unul din clivajele centrale a fost cel determinat de gestionarea cultural-ideologică a trecutului comunist, apărând doi versanți: “anticomuniști” *versus* “neocomuniști”²⁵. Această diviziune, de natură cultural-ideologică, s-a plasat deasupra celorlalte clivaje tradiționale în Occident²⁶.

Clivajul anticomuniști/neocomuniști prezintă în cazul românesc câteva trăsături importante. Dacă în statele ex-comuniste din Europa Centrală existau momente simbolice ale luptei împotriva comunismului (Budapesta 1956; Praga 1968; Solidaritatea în Polonia), prin care să se legitimizeze disidența, în România acest lucru lipsea²⁷. Luptele împotriva comunismului au fost purtate de diferite grupuri de partizani, până cel târziu la mijlocul anilor '60. Acestea erau oricum puțin cunoscute în anii comunismului pentru a legitima o mișcare politică puternică. Minerii ar fi putut revendica un trecut de luptă anticeaușist, ca urmare a grevei din Valea Jiului din 1977, dar ei reprezentau mai degrabă o contraelită. Muncitorii brașoveni care s-au revoltat în 1987 au rămas, în mare parte, anonimi. În aceste condiții s-a născut un anticomunism *sui-generis*, care era legitimat doar de câteva personalități cu un trecut prestigios în lupta împotriva comunismului. “Anticomuniștii” s-au manifestat după înlăturarea lui Ceaușescu, legitimându-se prin contestarea puterii în legătură cu mineriadele anului 1990, față de conflictele de la Tg. Mureș sau față de transformarea F.S.N. în partid politic²⁸. Teza loviturii de stat din decembrie 1989 nu făcea decât să susțină ideea că regimul comunist supraviețuiește prin Front. Consensul existent în zilele revoluției a fost spulberat de violența contestărilor dintre cei care doreau să profite de puterea și legitimitatea oferită de

revoluție și cei care doreau să participe la împărțirea puterii datorită experienței lor politice în partidele istorice. Manifestațiile din Piața Universității au fost interpretate ca o luptă împotriva (neo-)comuniștilor, fiind pentru o parte a intelectualității forma de disidență față de putere pe care au ratat-o, din frică sau oportunism, în timpul lui Ceaușescu. Evident, pentru mulți intelectuali “disidența” era posibilă în condițiile destrămării aparatului de menținere a terorii, justificată prin reflexele autoritariste ale puterii postrevoluționare.

Relevanța clivajului anticomuniști/neocomuniști ar putea fi mai ușor înțeleasă ca un efect post-totalitar. În comunism clivajul dominant era între “Ei” și “Noi”, adică regimul împotriva societății, iar acesta a putut fi ușor reconvertit în noile condiții, în care F.S.N. era ambiguu asupra viitoarei forme a societății românești (se vorbea la începutul anului 1990 de un comunism reformat, de un pluralism în interiorul Frontului).

În acest mare ansamblu al reconstruirii plăcilor tectonice ale societății românești se înscrie, ca un subiect de nișă și tema anticomunismului, cu diversele ei subsecțiuni (*comunizarea și sovietizarea, distrugerea elitelor, disidența, Gulagul* etc.).

Din perspectiva impactului public al discursului despre necesitatea confruntării cu propriul trecut, lucrurile au evoluat destul de lent în perioada post-comunistă. Periodic, institutele de sondare a opiniei publice au inclus în cercetările lor întrebări prin care au încercat să determine evoluția percepției față de sistemul totalitar. Într-o cercetare din primăvara anului 1999²⁹ s-a pus întrebarea “Dacă vă gândiți la perioada dinainte de 1989, dvs. credeți că atunci era mai bine sau mai rău decât acum în ce privește...?”: *conducătorii politici* (25% mai bine; 16% la fel; 50% mai rău; 9% nu știu/nu răspund), *libertatea oamenilor* (17% mai bine; 10% la

fel; 70% mai rău; 3% nu știu/nu răspund), *nivelul de trai* (63% mai bine; 10% la fel; 25% mai rău; 2% nu știu/nu răspund). Această dinamică a opțiunilor a fost confirmată și de alte sondaje de opinie: oamenii consideră că au mai multă libertate decât înainte de 1989, dar o mare parte din aceștia au sentimentul că trăiesc mai rău decât în perioada ceaușistă. Nostalgia egalitară este foarte puternică în societatea românească, sistemul comunist fiind considerat mai echitabil, iar corupția, principalul flagel al tranziției, se afla la un nivel mult mai redus³⁰. De altfel, cercetările sociologice cantitative identifică iluzia că în regimul comunist nu exista corupție, deci nu exista inegalitate.

Ambivalența raportărilor față de comunism este relevantă și de faptul că, în cea mai mare parte a perioadei de tranziție, comunismul a fost considerat “o idee bună, dar prost aplicată” de către peste 50% din români. Abia un studiu din mai 2005 a indicat faptul că procentul celor care cred că ideologia comunistă nu este o idee bună a ajuns la 43% din totalul eșantionului³¹. O altă cercetare a pus în evidență faptul că ideologia comunistă nu este asociată, în mod direct, cu extremismul³². Astfel, discursul anticomunist, radical și moralizant, nu putea să aibă succes într-o societate de supraviețuire, care valorizează relativismul moral (tranziția la români ar putea fi definită, din această perspectivă ca “arta de a te descurca”). Studiile comparative asupra țărilor din spațiul ex-comunist indică faptul că nostalgia comunistă este un fenomen mai amplu, care a cuprins toate statele în tranziție³³.

În paralel, generația care nu a trăit ca matură în perioada comunistă, are o imagine superficială despre trecutul recent, care este cunoscut prin intermediul mass-media și educației școlare, în cel mai bun caz. Rezultatul este mărirea faliei dintre

generația nostalgică după comunism, preponderent oameni de peste 55 ani și tinerii care doresc să trăiască mai mult pentru viitor, să fie cât mai puțin legați de trecut³⁴. Discursurile paralele asupra trecutului recent ale tineretului dominat de prezenteism și al generației nostalgice nu reprezintă decât reflexia diferențelor în privința stilului de viață, valorilor și intereselor.

c) Recunoașterea Holocaustului

Asumarea publică de către România a responsabilității sale în privința participării la Holocaust a rezultat în urma unui evoluții care s-a desfășurat în alte condiții decât cele ale “procesului comunismului”: i) de la momentul acțiunilor anti-evreiești până la perioada în care se putea pune în mod deschis problema responsabilității au trecut aproape cinci decenii. Din acest motiv, din perspectiva unei discuții în spațiul public, chestiunea era oarecum marginală, neavând forța de impact pe care o avea cea a istoriei comunismului; ii) reducerea numărului cetățenilor români de origine evreiască a favorizat marginalizarea temei Holocaustului ca reper pentru realizarea unei memorii democratice; iii) prin raportare la comunism, asumarea Holocaustului devenea dezirabilă, dacă nu era pusă în discuție și condamnarea comunismului. Altfel spus, un tip de raționament social era acela care spunea “putem să ne asumăm Holocaustul, dar nu putem să acceptăm responsabilitatea (lașitatea, colaboraționismul) cu regimul comunist”, în acest fel încercându-se evitarea autocondamnării (în Franța acest lucru este cunoscut ca “sindromul Vichy”); iv) devenind o temă care putea fi considerată mai ușor ca “exterioară societății românești”, în negarea Holocaustului s-a recurs la argumentul “presiunilor externe”, fiind solicitată, ca atare, o solidarizare de tip “patriotic”

(negarea Holocaustului era considerată, potrivit acestui tip de argumentație, un gest de “demnitate națională”). O asemenea structură de mesaj a putut prinde rădăcini pe fundalul existenței unor atitudini anti-semite cu rădăcini seculare, atât în România cât și în restul spațiului cultural creștin european³⁵.

Actorii care au pledat pentru recunoașterea responsabilității românești în Holocaust au fost, la începutul anilor '90, reprezentanți ai comunității evreiești, atât din România cât și din exterior. Mediul politic democratic dar și intelectualitatea activă în spațiul public a dorit, în anii '90, să nu se pronunțe tranșant asupra unei chestiuni extrem de sensibile, și pentru care istoriografia din România nu produsese încă dovezi incontestabile.

Discursul care nega implicarea românească în Holocaust aparține extremismului, în două dintre variantele sale: cel (neo-)legionar și cel al P.R.M. În cazul urmașilor și adepților Mișcării Legionare motivația era destul de simplă, pentru că recunoașterea atitudinilor antisemite echivala cu o auto-incriminare.

Anti-semitismul era însă utilizat, în forme *soft*, și de către dreapta cu valențe democratice, pentru care funcționa identitatea comunist = evreu. Din această zonă a spectrului cultural provine și discursul despre Gulag, precum și compararea sa, implicită sau explicită, cu Holocaustul.

În cazul PRM diferitele variante de negare a Holocaustului erau parte integrantă a unei constelații discursive în care coexistau, aparent fără logică, naționalismul anti-maghiar, rusofobia, teoriile conspiraționiste, admirația exaltată pentru mareșalul Ion Antonescu³⁶. Pentru PRM acest mix discursiv se constituia într-o “plasă” ideologică pentru acea parte a electoratului care nu putea sau nu era dispus să înțeleagă ordinea pluralistă a societății, având și rolul de suport explicativ al realității. În fapt, prin

combinăția de naționalism, teorii conspiraționiste și anti-semitism, C. V. Tudor construia un mecanism prin care ținea în "captivitate" mințile adesea prea puțin educate, sau flexibile ale admiratorilor săi. Discursul vadimist poate fi considerată o formă aberantă de interpretare a realității, dar el avea o funcție certă de a oferi o perspectivă asupra lumii pentru o anumită categorie de cetățeni. Aceștia interpretează lumea și se integrează în ea prin cifrul facil oferit de revistele *România Mare* sau *Săptămâna*.

Recunoașterea publică, la nivel statal, a responsabilității României în privința Holocaustului a fost un proces gradual, rezultat al influenței factorilor interni, dar și a celor externi. Putem distinge mai multe etape ale parcursului construcției memoriei democratice, prin raportare la drama poporului evreu.

Prima etapă este cuprinsă între 1990-1996, fiind caracterizată de acceptarea și deplângerea victimelor politicilor anti-semite ale perioadei 1937-1944. De exemplu, Parlamentul a organizat la 21 ianuarie 1991 comemorarea a 50 de ani de la pogromul prilejuit de rebeliunea legionară³⁷. Este etapa ambiguității, în care erau criticate acțiunile anti-semite, dar nu se mergea până la acceptarea implicării românești în Holocaust. Retorica anti-semită a P.R.M. din revista *România Mare* era acceptată în mediul politic ca un dat, fiind supusă criticilor de o parte a presei democratice dar și de rabinul-șef Moses Rosen. Începând din anul 1994 la nivel oficial se simte o schimbare de ton, președintele Ion Iliescu pronunțându-se împotriva încercărilor de reabilitare a mareșalului Ion Antonescu. P.R.M. era încă un partid minor ca pondere electorală, cel mai important reprezentant al naționalismului, P.U.N.R., nu avea în mod special o retorică anti-semită ci una anti-maghiară.

A doua etapă este cea dintre anii

1997-2000. Pentru pregătirea aderării României la N.A.T.O., la București s-a pus tot mai acut problema identificării unor suporteri puternici ai cauzei românești, iar *lobby*-ul evreiesc din Statele Unite era considerat unul dintre aceștia. Din convingere, dar și din interes, președintele Emil Constantinescu admitea în 1997 o culpabilitate colectivă: "Este de datoria mea, în calitate de Președinte al României, al tuturor cetățenilor români, să fiu garantul acestei memorii, oricât ar fi ea de dureroasă; este de datoria mea să păstrez vie amintirea evreilor români care au căzut victime genocidului"³⁸. Retorica anti-semită devine mai vizibilă în România, ca urmare a creșterii agresivității lui C. V. Tudor la adresa guvernării. Însă, angajamentele internaționale asumate de România în cadrul Consiliului Europei și O.S.C.E. impuneau o revizuire a atitudinii față de manifestările anti-minoritare. Totuși, nu s-a ajuns la faza adoptării unei legislații care să condamne manifestările publice, din sfera violenței simbolice, care afectează demnitatea minorităților etnice, rasiale sau sexuale³⁹.

A treia etapă începe în anul 2001, când premierul Adrian Năstase asuma o responsabilitate colectivă în cursul vizitei la memorialul Yad Va'shem din Ierusalim la 17 iulie 2001. Acceptarea responsabilității României în Holocaust părea să devină una dintre condițiile acceptării României în NATO. În februarie 2002, la București, Bruce Jackson, co-președintele lui *USA Committee for NATO Enlargement*, explica reprezentanților principalelor forțe politice parlamentare și extraparlamentare că, printre măsurile esențiale așteptate din partea autorităților, erau și cele din categoria "coming to terms with history" (care includea atât "apprehension of failure and the recognition of historical guilt", cât și "illustration: society's discovery of culpability")⁴⁰. În 2002 Guvernul României a

și negaționiste, precum și pe aceia care fac cultul personalității unor criminali de război, cum a fost Mareșalul Ion Antonescu⁴¹. Se interzicea negarea în public a Holocaustului. O altă premieră a fost inaugurarea, în același an, a unor cursuri despre Holocaust la Colegiul Național de Apărare, cu sprijinul *U.S. Holocaust Memorial Museum*.

Asumarea oficială a responsabilității românești privind Holocaustul avea să fie accelerată de două declarații guvernamentale. La 12 iunie 2003 într-un comunicat al Ministerului Informațiilor Publice “se subliniază cu tărie faptul că în lăuntrul hotarelor României în epoca 1940-1945 nu a avut loc un Holocaust”. A urmat o luare de poziție a ministrului Culturii, acad. Răzvan Theodorescu, pe aceeași linie. A izbucnit un scandal internațional pe această temă, ca urmare a protestelor unor organizații evreiești. În acest context, președintele Ion Iliescu a acordat un interviu cotidianului israelian *Ha'aretz* (24 iulie 2003) care readucea în atenție responsabilitatea românească față de Holocaust⁴². Printre altele, Ion Iliescu afirma că Holocaustul nu a afectat numai populația evreiască din Europa. Ion Iliescu a dezmințit că ar fi făcut asemenea afirmații, pentru care nu și-ar fi dat acordul pentru publicarea lor, dar jurnalistul israelian a arătat că interviul fusese înregistrat audio și video, iar la Președinție se afla o copie video. Președintele Israelului, Moshe Kasav, i-a trimis Președintelui României o scrisoare în care se sublinia că “referința la unicitatea Holocaustului a fost într-adevăr deranjantă”

Ca urmare a polemicilor create, în octombrie 2003, au fost puse bazele unei comisii internaționale pentru studierea Holocaustului. Condușă de Elie Weisel, comisia includea atât istorici cât și alte

personalități publice, având ca rol analiza istoriei recente a României și în special cea a Holocaustului. La sfârșitul anului 2004, Comisia Wiesel și-a prezentat lucrarea intitulată *Raport Final pe tema Holocaustului din România*, lucrare care a fost publicată în cursul anului 2005. Ion Iliescu a apreciat echilibrul și obiectivitatea raportului, a acceptat concluziile acestuia în mod public și a subliniat necesitatea ca România să se împace cu trecutul ei. Printre recomandările Comisiei Wiesel se numără: revenirea Guvernului asupra reabilitării anterioare a criminalilor de război naziști; stabilirea unei Zile Naționale de Comemorare a Holocaustului; construirea unui memorial și a unui muzeu național al Holocaustului la București, și aplicarea legislației din 2002 prin care negarea Holocaustului constituie un delict. De asemenea, Comisia a recomandat, printre altele, includerea completă a istoriei exacte a Holocaustului în programa și manualele școlare⁴³.

Pentru construirea memoriei democratice în raport cu Holocaustul, România a adoptat mai multe măsuri: în 2003, Guvernul a inaugurat Memorialul Holocaustului din Târgu Mureș, iar în 9 octombrie 2004 a fost marcată pentru prima dată Ziua Națională de Comemorare a Holocaustului; în 2005, pentru a impulsiona studiile în domeniu, guvernul român creează Institutul Național pentru Studierea Holocaustului “Elie Wiesel”. Ministerul Educației și Cercetării a luat o serie de măsuri pentru integrarea orelor de educație despre Holocaust în programele școlare. Crearea și introducerea în școli a unui curs opțional privind istoria Holocaustului, precum și publicarea manualului pentru acest curs opțional pe tema “Istoria Evreilor – Holocaustului”⁴⁴.

Cea mai spectaculoasă evoluție în privința atitudinii față de suferința poporului evreu a avut-o, fără îndoială, Corneliu Vadim Tudor, liderul PRM. Din anul 2003,

după ce vreme de peste un deceniu fusese unul din cei mai radicali anti-semiți, C.V. Tudor a inițiat un proces de transformare a identității sale politice. Motivația principală poate fi găsită în dorința sa de a face acceptabil P.R.M. în plan european, pentru a fi primit în Partidul Popular European, dar și ca urmare a tensiunilor din interiorul partidului, care-i contestau autoritatea. Prin adoptarea unei atitudini declarat filo-semite șeful Partidului România Mare încerca să elimine toate motivele care ar fi putut bloca intrarea partidului său într-o coaliție guvernamentală. Rând pe rând, Vadim Tudor s-a declarat “filo-semit”, a contractat firma evreiască de consultanță politică *Arad Communication*, și-a luat consilier un alt evreu, Nati Meir, care a devenit ulterior parlamentar PRM. În mai 2004, împreună cu o delegație de membri ai P.R.M., a vizitat complexul memorial aflat pe locul fostului lagăr de la Auschwitz, denumit de C.V. Tudor “un loc al tăcerii”. Desigur, atacurile anti-semite nu au încetat în totalitate din partea membrilor P.R.M., însă la nivel formal cel puțin, liderul partidului a fost consecvent în declarațiile sale de recunoaștere a Holocaustului în România. În acest fel, ca urmare a presiunilor internaționale, dar și a intereselor politice, P.R.M. a devenit un actor politic care, la nivel oficial, în chiar statutul său, recunoaște responsabilitatea României în Holocaust. Însă, Corneliu Vadim Tudor a continuat să nege, în diferite forme, Holocaustul din România și după schimbările de imagine din perioada 2003-2004.

Concluzii

53

Prezentarea succintă a etapelor și trăsăturilor procesului de realizare a unei memorii democratice în România evidențiază dificultățile formării *ethos*-ului democratic. Pentru a fi eficientă, memoria democratică trebuie să fie rezultatul acceptării oneste a propriului trecut, cu tot ce implică acest lucru din punct de vedere moral și politic. Memoria democratică nu este un dat, un bun care odată câștigat poate fi menținut intact fără a fi apărată de tentațiile distrugerii sale. Memoria democratică ar trebui să fie cel dintâi gardian al ordinii democratice, tocmai pentru că ea ar trebui să acționeze în zona conștiinței civice, ar trebui să influențeze modul în care se formează opțiunile politice. Întrebarea esențială este dacă putem vorbi de o “memorie democratică” în România anului 2007? În opinia mea, pe parcursul a 17 ani de guvernare într-un regim cu instituții democratice s-au pus bazele unei memorii democratice, sub influența factorilor externi, dar și ca un rezultat de acumulare calitativă a experiențelor democratice. Însă, în urma ascensiunii recente a populismului și a retoricii anti-parlamentare nu avem garanția că acumularea de tip cantitativ este suficient de răspândită în societatea românească pentru a se constitui într-un garant al unui autentic pluralism politic. Răspândirea memoriei democratice rămâne unul dintre obiectivele importante ale agenților democratizării din România, fie că ei sunt de la nivel statal sau din societatea civilă.

Note

¹ Clarificarea conceptelor de “mentalitate totalitară” respectiv “mentalitate democratică” ar putea face obiectul unui studiu în sine. Totuși, într-o definiție *sui generis*, putem considera mentalitatea democratică drept acel ansamblu de valori și forme de comportament construite pe ideile de libertate, egalitate, suveranitate a poporului, respectul diversității și toleranței, relativism și conștiință istorică. *Per a contrario*, mentalitatea totalitară sau autoritară este cea în care individul nu este conștient de independența sa de acțiune, așteptând ca deciziile în societate să fie generate de o autoritate care nu poate fi contestată iar comunitatea sau grupul sunt considerate a fi mai importante decât individul, cu drepturile și obligațiile sale. În mentalitatea totalitară lipsește conștiința istorică, a transformărilor și a relativității, în unele regimuri dictatoriale sau totalitare istoria este folosită pentru a construi un “prezent continuu”, ca instrument de legitimare. Vezi, în acest sens, dimensiunea istoricistă și protocronistă a istoriei oficiale în România ceaușistă. Pentru repere teoretice indicăm Roy Teofanovic, *Democratic Man and Democratic Mentality; A Tocquevillian Perspective*, Master’s Thesis in Political Science, University of Oslo, Department of Political Science, July 2004,

http://heim.ifi.uio.no/~fredrin/Democratic_Man_and_Democratic_Mentality_-_A_Tocquevillian_Perspective.pdf

² Jérôme Bourdon, “Some Sense of Time”, în *History and Memory*, Vol. 15, No. 2, Fall/Winter 2003, p.7.

³ Almira Țentea, “Discursul public al istoriei și sursele orale”, în *Anuarul de Istorie Orală*, Vol.5, Cluj-Napoca, 2004, p.53-72. Vezi și Paul Ricoeur, *Memoria. Istoria. Uitarea*, Amarcord, Timișoara,

2001; Jean-François Soulet, *Istoria Imediată*, Corint, București, 2000.

⁴ Jean-Charles Szurek, “Pentru o memorie democratică a trecuturilor traumatizante”, în *Istorie recentă în Europa. Obiecte de studiu, surse, metode*, Colegiul Noua Europă, București, 2002, p.55.

⁵ *Ibidem*, p.74.

⁶ Gil Eyal, “Identity and Trauma. Two Forms of the Will to Memory”, în *History and Memory*, Vol. 16, No. 1, Spring/Summer 2004, p. 5-36.

⁷ Ángela Cenarro, “Memory beyond the Public Sphere: The Francoist Repression Remembered in Aragon”, în *History and Memory*, Vol. 14, No. 1/2, Fall 2002, p. 165-188.

⁸ Jörn Rüsen, “The Logic of Historicization. Metahistorical Reflections on the Debate between Friedländer and Broszat”, în *History and Memory*, Vol. 9, No. 1-2, 1997, p.113-144.

⁹ Vladimir Tismăneanu, (coord.), *Revoluțiile din 1989. Între trecut și viitor*. Polirom, Iași, 1999, p.73. Vezi și Katherine Verdery, *Socialismul: ce a fost și ce urmează*, Institutul European, Iași, 2003.

¹⁰ Michael Shafir, *Între negare și trivializare prin comparație. Negarea Holocaustului în țările postcomuniste din Europa Centrală și de Est*, Polirom, Iași, 2002, *passim*.

¹¹ Vezi Raport final, Comisia Internațională pentru Studiarea Holocaustului în România, Elie Wiesel, Tuvia Friling, Radu Ioanid, Ionescu, Mihail E., Polirom, Iași, 2005, capitolul “Distorsionarea, negarea și minimalizarea Holocaustului în România post-belică”; Adrian Cioflâncă, “The <Grammar of Exculpation> in Communist Historiography: Distortion of the History of the Holocaust under Ceaușescu”, în Alexandru Zub, Adrian Cioflâncă (edit.), *Cultură politică și politici culturale în România*

modernă, Iași, Editura Universității “Al. I. Cuza”, 2005, p. 245-262.

¹² Radu Ioanid, “Anti-Semitism and the Treatment of the Holocaust in Post-Communist Romania”, în Raldolph L. Braham, ed., *Anti-semitism and the treatment of Jews in Postcommunist Eastern Europe*, NY, CUP, 1994, p. 159-179; Liviu Rotman, “Memory of the Holocaust in Communist Romania: from Minimization to Oblivion”, în Mihail E. Ionescu, Liviu Rotman eds., *The Holocaust in Romania*, București, 2003, p. 205-216.

¹³ *Securiștii sabotează integrarea în NATO*, în “Ziua”, 14 martie 2001.

¹⁴ Pentru o încercare de analiză a mentalului colectiv comunist vezi Lavinia Betea, *Psihologie politică. Individ, lider, mulțime în regimul comunist*, Polirom, Iași, 2002, *passim*.

¹⁵ Cu titlu exemplificativ vezi Dumitru Sandu, *Spațiul social al tranziției*, Polirom, Iași, 2000, *passim* sau D. Sandu et alii, *Viața socială în România urbană*, Polirom, Iași, 2006, *passim*.

¹⁶ Pentru o încercare de a fixa termenii problemei vezi “Dezintoxicarea creierelor în România”, Centrul de Cercetare a Imaginarului, Cluj, <http://www.phantasma.ro/dezbateri/masa/masa2.html>

¹⁷ Vezi Florin Abraham, “Procesul istoriografic al <Procesului comunismului>”, în *Arhivele totalitarismului*, nr.1-2/ 2007.

¹⁸ Domnița Ștefănescu, *Cinci ani din istoria României. O cronologie a evenimentelor decembrie 1989 - decembrie 1994*, Mașina de scris, București, 1995, p. 43.

¹⁹ Pentru tema lustrăției vezi și Lavinia Stan, “Lustration in Romania: The Story of a Failure”, în *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, Vol. VI, No. 1, 2006, pp. 135-156.

²⁰ *Lustrăția în România: între retorica politică, democratizare și drepturile omului*, Institutul “Ovidiu Șincai”, București, 17 mai

2006.

²¹ “Petre Roman: <Moartea tatălui meu a fost cusută cu ață albă>”, *Evenimentul zilei*, 16 martie 2007.

²² Emil Constantinescu, *Timpul dărâmării, timpul zidirii*, Vol. 2, Universalia, București, 2002, p. 43-44.

²³ Pentru a elimina orice neînțelegeri, merită subliniat faptul că aceste instituții ale memoriei, chiar cele care erau proiectate din perspectiva unui rol politic, au realizat activități (cărți, reviste, conferințe) care îndeplinesc standardele științifice. *A contrario*, nu putem susține că toate produsele centrelor de cercetare academică ar fi fără cusur din perspectiva standardelor profesionale.

²⁴ Din categoria locurilor memoriei fac parte diferite muzee, case memoriale, troițe, cimitire, sculpturi precum și site-uri Internet dedicate acestei tematici.

²⁵ Jean-Michel de Waele, *Consolidare democratică, partide și clivaje în Europa Centrală și de Est*, p.117-196, în Jean-Michel de Waele (ed.), *Partide politice și democrație în Europa centrală și de est*, Humanitas, București, 2003, p.190-193

²⁶ Termenul de “neocomuniști” este destul de imprecis pentru a descrie în mod corect realitatea politică. După 1990 cei acuzați a fi “neocomuniști” erau destul de departe de dorința de a promova un sistem de tip comunist, chiar și reformat. O parte dintre “neocomuniști” au devenit prosperi “capitaliști”, iar alții doreau crearea unei “democrații originale”, pluripartidiste dar cu puternice accente etatiste. Conceptul corect ar fi cel de “post-comuniști”, pentru a marca descendența lor din aparatul de putere al sistemului comunist. Daniel Barbu folosește termenul de “post-nomenclatură” pentru a desemna noua clasă dominantă, în Daniel Barbu, *Republica absentă. Politică și societate în România postcomunistă*, Nemira, București, 1999, p.16-17.

²⁷ Vezi Ciprian Șiulea, *Retori, simulacre, imposturi. Cultură și ideologii în România*, Compania, București, 2003; Idem, "Anticomunismul" (I și II), în *Observatorul cultural*, nr. 281, 282, 2005.

²⁸ Așa cum termenul corect este cel de postcomuniști, simetric ar trebui să folosim conceptul de "post-disidență anticomunistă", în sensul în care, pornind de la cei care au luptat realmente împotriva comunismului și au fost încarcerati (de ex. Corneliu Coposu, Ion Diaconescu, Radu Ciuceanu etc.) de regimul totalitar, o parte din elita intelectuală și politică și-a asumat după revoluție identitatea anticomunistă, nu întotdeauna cu temeii. Pentru termenul utilizat vezi Sorina Soare, "La construction du système partisan roumain entre sorties et entrées imprévues", în *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, Vol. IV, nr. 1/2004, p.100.

²⁹ *Barometrul de opinie publică*, mai 1999, Metro Media Transilvania, p.55.

³⁰ 79% din repondenții unui sondaj consideră că era mai mare corupția în acel moment decât în ultimii cinci ani ai epocii Ceaușescu, Idem, iunie 2002, IMAS, p.73

³¹ Idem, mai 2005. Însă, Conform datelor Barometrului de Opinie Publică al Fundației pentru o Societate Deschisă din octombrie 2006, 12% dintre cetățenii României consideră comunismul o idee bună care a fost bine aplicată, 41% o idee bună prost aplicată și 34% o idee proastă. Prin urmare, *mai mulți români consideră societatea comunistă o idee bună (53%) și doar 34% o consideră o idee proastă.*

³² *Intoleranță, discriminare și autoritarism în opinia publică*, Institutul de Politici Publice, București, septembrie 2003, p.50.

³³ Joachim Ekman, Jonas Linde, "Communist nostalgia and the consolidation of democracy in Central and Eastern Europe", în *Journal of Communist Studies & Transi-*

tion Politics, Sep. 2005, Vol. 21 Issue 3, p. 354-374. De exemplu, un ceh din cinci dorește revenirea regimului totalitar comunist, care s-a prăbușit în noiembrie 1989, potrivit unui sondaj publicat de cotidianul Dnes în martie 2006. Circa 20 la sută dintre persoanele chestionate au răspuns afirmativ la întrebarea "Doriți să vă reîntoarceți la situația de dinainte de noiembrie 1989?". Numărul nostalgicilor regimului comunist crește semnificativ odată cu vârsta persoanelor chestionate. Astfel, 31 la sută dintre cei care regretă regimul comunist sunt persoane cu vârsta între 50-59 de ani, în timp ce, în rândul sexagenarilor, aceasta proporție ajunge la 56 la sută.

³⁴ *Situația Tineretului și Așteptările sale – Diagnoză*, Sondaj de opinie realizat de Metro Media Transilvania la cererea Autorității Naționale pentru Tineret 2004.

³⁵ Vezi și Caius Dobrescu, "Holocaust și Gulag. Câteva considerații", în *Observatorul Cultural*, nr. 243, 19 octombrie 2004 - 25 octombrie 2004.

³⁶ Vezi George Voicu, *Zei cei răi. Cultura conspirației în România postcomunistă*, Polirom, Iași, 2000. Oliver Lustig, *Ce rost are să vorbim despre Holocaust?* Compania, București, 2004.

³⁷ Andrei Pippidi, "Antisemitismul în România după '89, fapte și interpretări" în *Despre Holocaust și comunism*, Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă, volumul I, Polirom, 2002, p. 157.

³⁸ Michael Shafir, *op. cit.*, p. 120.

³⁹ Abia în anul 2001, în urma cerințelor repetate ale Consiliului Europei și sub presiunea negocierilor de aderare la Uniunea Europeană s-a acceptat dezincriminarea homosexualității. Cred că acest amănunt este relevant pentru modul de acceptare a schimbărilor în societatea românească.

⁴⁰ Dan Pavel, "Holocaustul și cultura politică a postcomunismului", în *Sfera Politicii*, nr. 102-103/2003, p. 4.

⁴¹ Ordonanța de Urgență nr. 31/2002 “privind interzicerea organizațiilor și simbolurilor cu caracter fascist, rasist sau xenofob și a promovării cultului persoanelor vinovate de săvârșirea unor infracțiuni contra păcii și omenirii”.

⁴² “Holocaustul nu a afectat numai populația evreiască din Europa. Mulți alții, inclusiv polonezi au murit în același fel. În România perioadei naziste, evreii și comuniștii erau tratați la fel. Tatăl meu a fost activist comunist și a fost trimis într-un lagăr. A murit la vârsta de 44 de ani, la mai puțin de un an după ce s-a întors”.

⁴³ Raportul Wiesel poate fi accesat pe pagina Institutului Național pentru studierea Holocaustului, <http://www.inshr-ew.ro/>.

Vezi și William Totok, “Receptarea publicistică a raportului final al Comisiei Wiesel în presa românească și germană”, în *Studia Hebraica*, 5/2005, p. 186-195.

⁴⁴ Vezi mai multe informații în *România. Raportul Internațional privind Libertatea de Religie*, 2005,

http://bucharest.usembassy.gov/US_Policy/2005_IRF_Ro.html